

Radyodan Yükselen İlahiler: Türkiye’de Dini Radyo Yayıncılığının Gelişimi¹

Sinem Akyön Çelik

Araştırma Görevlisi
Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi
Radyo, Televizyon Sinema Bölümü
sinem.akyon@gmail.com
Orcid 0000-0003-3300-9813

Rising Hymns on the Radio: Development of Religious Radio Broadcasting in Turkey

Abstract

This study focuses on religious radio broadcasting, which has been extended in recent years. Religious radio broadcasting began with radio broadcasting almost simultaneously in Turkey like all over the world. Also this broadcasting can be considered in three periods. In 1950s with the first religious programme, first period begins and continues till the commercial broadcasting in 1990s. Second starts with the commercial broadcasting and ends with AKP government in 2002. Last period launches in 2002 and still goes on. In this context, in order to reveal the current practices of religious radio broadcasting, face-to-face interviews were conducted with 15 radio stations in Ankara, Istanbul and Konya. The data are evaluated within the context of how these radios describe themselves, how is their technical, administrative and financial structures, working conditions and relationships with audiences. So, this paper will attempt to answer the questions like purpose of religious radio stations, their similarities and differences and their broadcasting practices in Turkey.

Keywords: *Broadcasting history, religious radio broadcast-
ing, İslamic radio, radio praxis, radio*

La montée des hymnes à la radio: le développement de la diffusion des émissions religieuse en Turquie

Résumé

Cette étude porte sur le développement de la diffusion des émissions religieuse au cours des dernières années en Turquie. Le développement de la diffusion des émissions religieuse a commencé presque simultanément avec le développement de la radio en Turquie comme partout dans le monde. Cette histoire se divise en trois périodes qui seront ici analysées. La première période va de 1950 à 1990, lorsque les premières émissions religieuses ont commencé à être diffusées et se termine avec l'arrivée des radios commerciales. La deuxième période va de 1990 à 2002, date à laquelle l'AKP est arrivé au pouvoir, et enfin la troisième période qui va de 2002 à nos jours. Pour mener cette étude, des entretiens face à face semi-structurés ont été menés avec les employés de 15 radios émettant à Ankara, Istanbul et Konya afin de révéler les pratiques de base de la radiodiffusion religieuse au cours de ces trois périodes. Les données obtenues dans ce contexte sont évaluées en fonction de la manière dont ces radios se définissent, de leurs structures technique, administrative et financière, de leurs conditions de travail et de leurs relations avec les auditeurs. L'article tente de répondre à la question de savoir quelle est la pratique et quels sont les objectifs de ces radios qui diffusent des programmes religieux en Turquie, ainsi que leurs similitudes et leurs différences.

Mots-clés: Histoire de la radiodiffusion, radiodiffusion religieuse, radio Islamique, pratiques en matière de radiodiffusion, radio

Öz

Bu çalışmada son yıllarda giderek gelişen dini radyo yayıncılığı ele alınmaktadır. Tüm dünyada neredeyse radyo yayıncılığı ile eş zamanlı olarak başlayan dini yayınların Türkiye'deki gelişimi üç dönemde ele alınmaktadır. İlk dini programların yayınlanmaya başladığı 1950 ile özel yayıncılığın de facto olarak başladığı 1990 yılı arası ilk dönemi, 1990 ile AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılı arası ikinci dönemi, 2002 sonrasında günümüze uzanan zaman dilimi ise üçüncü dönemi ifade etmektedir. Ayrıca günümüzde mevcut dini radyo yayıncılığı pratiklerinin ortaya konması için araştırma kapsamında Ankara, İstanbul ve Konya'da yayın yapan 15 radyonun çalışanları ile yarı yapılandırılmış yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Bu bağlamda elde edilen veriler bu radyoların kendilerini nasıl tanımladıkları, teknik, idari ve mali yapıları, çalışma koşulları ve dinleyiciler ile ilişkileri kapsamında değerlendirilmiştir. Böylelikle Türkiye'de dini radyo yayıncılarının amaçlarının, birbirleri ile benzerlik ve farklılıklarının, yayıncılık pratiklerinin ne olduğu soruları yanıtlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yayıncılık tarihi, dini radyo yayıncılığı, İslami radyo, yayıncılık pratikleri, radyo

Giriş

Dini radyo yayıncılığı, özellikle Türkiye’de son on yılda daha fazla görünür hale gelmiş olsa da yeni bir olgu değildir. Aksine radyo yayıncılığının tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. İlk dini yayınlar, Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) radyo yayıncılığının başlangıcıyla eş zamanlı olarak gelişmiştir. Din ve inanç özgürlüğü ile düşünce ve ifade özgürlüğünü teminat altına alan First Amendment² sayesinde dini yayıncılık, doğrudan yasaklamalarla karşılaşmadan gelişmiştir. Bugünkünden oldukça farklı bir yayıncılık alanının olduğu Amerika’da ilk dini radyo yayını 1920 yılında ticari bir radyo istasyonu olan KDKA’da yapılmıştır. Dini kurumların, kolejlerin, okulların, vakıfların oldukça etkin olduğu yayıncılık alanında 1927 yılında frekansların sınırlılığı ve yayıncıların sayısındaki fazlalığın enterferansa sebep olduğu gerekçesiyle düzenleme yapılmıştır. Yürürlüğe giren Radyo Yasası (Radio Act), frekans aralıklarını düzenlemek için Federal Radyo Komisyonu (Federal Radio Commission-FRC)³’nu kurmuş ve FRC 725 olan lisanslı yayıncı sayısını kaliteli yayıncılık için 240’a indirmiştir. Bunu yaparken de iyi frekans aralıklarını ve daha çok dinlenen yayın saatlerini şebekeler ile diğer ticari yayıncılara vermiştir. Ekipmanların eskiliği, program azlığı ve sabit olmayan programları nedeniyle zaten zorlanan eğitsel ve dini radyolar, güçsüz frekans aralıklarına ve elverişsiz saatlere verilmeleri ile yavaş yavaş alandan çekilmeye başlamıştır (Gibson, 1977, s. 10).

Amerika’da dini radyo yayıncılığının gelişerek önemli bir endüstri haline gelmesi ise İncil’in nihai otoritesine, ruhani yaşama ve yalnız İsa’ya duyulan güvenle sağlanacak ebedi kurtuluşa inanan; İncil’i inanmayanlara yaymanın –kısacası evanjelizmin- önemine vurgu yapan bağımsız kiliseleri ifade eden Evanjelik Hristiyanlar sayesinde olmuştur (Schultze, 1988, s. 302). Evanjelikler, FRC’nin uygun gördüğü sınırlı ve etkisiz frekanslarla sınırlı kalmayarak diğer ticari istasyonlardan yayın süresi satın almaya girişmiş ve böylece endüstrileşmeye giden yolu açmıştır. Willis’in ifade ettiği gibi, 1940 yılı sonlarına gelindiğinde radyo istasyonları gelirlerinin büyük bir kısmını dini programlar için yayın sürelerinin satılmasından elde etmiştir (aktaran Schultze, 1988, s. 297). Önce yerel istasyonlardan yayın süresi satın alma ile başlayıp daha sonra kendi istasyonlarını kuran Evanjelikler, böylelikle dini radyo yayıncılığının endüstrileşmesinin önünü açmıştır. 1970’li yılların ortasında ortaya çıkan dini şebekeler ile birlikte artık tamamıyla ticari bir alan haline gelen dini yayıncılık, 1990’lardan beri Amerika’da yayıncılık endüstrisinde en çok büyüyen tür olmuştur (Lochte, 2008, s. 59).

2 Amerikan Anayasası’nın 1. Ek Maddesi şeklinde Türkçeye çevrilen First Amendment, Amerikan Anayasası’nda ilk değişikliği yapan 1791 yılında onaylanmış Amerikan Haklar Bildirgesi (Bill of Rights)’nin ilk maddesidir. Buna göre kongre, dini resmi kılan, ya da bir dinin özgürce icra edilmesini yasaklayan; ya da konuşma ya da basın özgürlüğünü, ya da insanların barışçıl bir şekilde toplanma ve sorunlarına çözüm bulma adına hükümetten talepte bulunma haklarını daraltan hiçbir kanun yapamayacaktır.

3 Radyo Yasası ile 1927 yılında kurulan FRC daha sonra 1934 yılında kabul edilen İletişim Yasası (Communication Act) ile Federal İletişim Komisyonu (Federal Communications Commission)’a dönüştürülmüştür.

Yayıncılığın başlangıcında kamu hizmeti modelinin hâkim olduğu İngiltere, İtalya, Fransa gibi ülkelerde ise dini yayınlar, kamu hizmeti ilkesinin bir parçası olarak, kamu hizmeti yayıncı kuruluşların radyolarında başlamıştır. Fransa'da 1938 yılından beri radyoda yer almaya başlayan programlar haftanın her pazar günü Yahudi, Ortodoks, Katolik ve Protestan gruplara yönelik yapılmıştır (Nissim, 1991, s. 46). İngiltere'de ise 1927 yılı ile birlikte her pazar günü 15:30'a kadar olacak şekilde başlayan dini yayınların içeriğini Hristiyan, özellikle Anglikan kilisesinden yapılan yayınlar ile din uzmanlarının konuşma ve tartışmaları oluşturmuştur (aktaran Cooper ve Macaulay, 2015, s. 2). Ancak bu yayınların içerikleri, yalnızca dinin resmi yorumuna yer verdiği gerekçesi ile sürekli eleştiri konusu olmuş ve 1960'lı yıllarda korsan radyo yayıncılığının gelişimi ile birlikte dini programlar kendilerine Trans World Radio (TWR), Radio Monte Carlo AM ve Radio Caroline gibi korsan radyolarda yer bulmuştur (aktaran Cooper ve Macaulay, 2015, s. 2; Kay, 2009, s. 248). Günümüzde ise Avrupa'daki pek çok dini radyo topluluk radyosu lisansı olarak yayıncılık yapmaktadır.

Diğer ülkelerde yaşanan gelişmelere benzer bir şekilde Türkiye'de de dini yayıncılık 1950'li yıllarda devlet radyolarında mevlit ve ramazan programlarıyla başlamış, daha sonra kamu hizmeti yayıncı kuruluşu Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT)'nin 1964 yılında kurulması ile gelişerek devam etmiştir. Ancak dini yayıncılığın asıl ivme kazanması 1990'lı yılların başında de facto olarak başlayan özel yayıncılıkla olmuştur. Bu dönemde kurulan radyoların önemli bir kısmını dini radyolar oluşturmuştur. Bununla birlikte dini radyoların gelişimi için önemli bir diğer dönem, 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin iktidara gelmesiyle başlamıştır. Milli Görüş Hareketi'nde yaşanan gelenekçiler-yenilikçiler kutuplaşmasında yenilikçiler kanadının ayrılarak kurduğu AKP, İslamcılıkla arasına mesafe koymak için kendisini muhafazakâr demokrat⁴ olarak tanımlamış; dine, özellikle de İslam'ın Sünni yorumuna atıfla hareket etmiştir (Mert, 2005, s. 118). Dolayısıyla Türkiye siyasal, ekonomik ve toplumsal hayatında İslami gruplar ve cemaatler eskisine oranla daha görünür olmaya başlamıştır. Medya da bu hâkimiyet alanının dışında kalmamıştır. Bu dönemde dini yayın yapan radyo ve televizyonların sayısı artmıştır.

Bu nedenle İslamcı ideolojinin ve İslamcı sermayenin yükseldiği, siyasal iktidarın hayatın her alanını düzenlerken İslam'ı referans aldığı günümüzde dini radyolar, önemli bir araştırma konusu olarak durmaktadır. Bu radyolar ile ilgili bilgiye ulaşmanın zorluğu ve bu konuda yapılmış akademik çalışmaların sınırlılığı bu alanda çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Yalnızca dini radyolar üzerine yapılan akademik çalışmaların değil, radyo yayıncılığı ile ilgili çalışmaların da az olduğu söylenebilir. Önce televizyon ve son yıllarda da yeni medya çalışmaları radyonun geri planda kalmasına ve akademik çalışmaların bu alanlara kaymasına

4 AKP, bu kavram ile dünya genelinde görülen muhafazakâr anlayışın ülkenin kültür ve sosyo-ekonomik özellikleriyle yeniden yorumlanacağını ifade etmektedir. Muhafazakâr demokrat anlayış, siyaseti bir uzlaşma alanı olarak tanımlanır. Siyasal otorite hukuki, anayasal ve siyasal meşruluk zemininde, sınırlı bir devlet ve hükümet anlayışı ile evrimci dönüşümü temel alarak aile, gelenek ve geçmiş toplumsal kazanımları savunur (Akdoğan, 2004, s. 6)

neden olmuştur.⁵ Oysa araçlar çeşitlense de radyonun halen önemli bir toplumsal karşılığa sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nielsen Türkiye Genel Müdürü Didem Şekerel Erdoğan'ın ifade ettiği gibi, Türkiye'de haftalık dinleyici sayısı 37 milyona kadar ulaşmaktadır.⁶ Dolayısıyla radyonun, hem değişen siyasal, toplumsal yapı içindeki konumu hem de yeni iletişim teknolojileri ile birlikte geçirdiği değişim incelenmesi gereken konular olarak durmaktadır. Bu bağlamda çalışma, son yıllarda önemli bir olgu olan dini radyo yayıncılığını tarihsel ve toplumsal bağlamı içinde ele almayı amaçlamaktadır. Dini yayıncılığın Türkiye'de nasıl geliştiği, mevcut durumu, dini radyoların kendi aralarındaki benzerlik ve farklılıkları, dolayısıyla dini radyo yayıncılığının bir model olup olmadığı bu çalışmanın cevaplamayı amaçladığı sorulardır. Bu bağlamda Ankara, İstanbul ve Konya'daki toplam 15 radyoyla Şubat-Nisan ayları arasında yarı yapılandırılmış sorularla yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Medya kuruluşlarına erişebilirliğin önemli bir sınırlılık olarak ortaya çıkmasına, dini yayıncılık yapan medya kuruluşlarında alana "dışarıdan" girmenin zorluğu da eklenmektedir. Ancak tüm bu sınırlılıklarla birlikte aslında dini radyoların büyük bir kısmına telefon ya da mail gibi iletişim kanalları üzerinden rahatlıkla ulaşılabilirdiği ve ilk aşamada görüşme yapma fikrine sıcak baktıkları görülmektedir. Bunu da günümüz toplumsal hayatında dinin daha fazla görünür olması ve pek çok alandaki söylemin din üzerinden kurulmasının bu radyolara verdiği bir meşruiyet ile açıklayabiliriz.

Bu kapsamda makalede, öncelikle Türkiye'deki dini radyo yayıncılığının gelişimi ele alınacak, ardından da Türkiye'deki mevcut durumu değerlendirebilmek için yapılan alan araştırmasının sonuçları, Türkiye'deki dini radyoların kendilerini nasıl tanımladıkları; teknik, idari ve mali yapıları; programcılık anlayışları ve dinleyiciler ile olan ilişkileri çerçevesinde değerlendirilecektir.

Türkiye'de Dini Radyo Yayınılığı: Dünü ve Bugünü

Radyo yayınları Türkiye'de de dünya ile eş zamanlı bir şekilde 1927 yılında Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi (TTTAŞ) ile başlamıştır. On yılın sonunda sözleşmesi sona eren TTTAŞ ile yollar ayrılmış ve radyo yayıncılığı 1964 yılından TRT'nin⁷ kuruluşuna kadar önce PTT, ardından da çeşitli müdürlüklere bağlı olarak

5 YÖK Tez Merkezi'nde radyo, televizyon, sinema ve sosyal medya başlıklarında 2000-2016 yılları arasında yapılan çalışmaların sayısına bakmak bahsedilen bu kaymaya ilişkin kabaca bir fikir vermektedir. Yüksek lisans ve doktora toplamda sinema alanında 198, televizyon alanında 484, sosyal medya alanında 160 araştırma yapılmışken radyo üzerine yalnız 64 çalışma bulunmaktadır

6 Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.nielsen.com/tr/tr/insights/article/2019/radio-increasing-effectiveness-37-million-people-listen-to-radio/>

7 359 sayılı Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Kanunu 1 Mayıs 1964 yılında yürürlüğe girmiş ve bu kanunun 35. maddesi ile radyo ve televizyon alanında yayın yapma tekeli, kamu hizmeti yayıncı kuruluşu olarak Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu (TRT)'na verilmiştir. "9 Haziran 1937 tarihli ve 3222 sayılı Telsiz Kanunu ile ek ve değişikliklerinde gösterilen elektromanyetik dalgalar vasıtasıyla ses, işaret ve resim vermeye yarayan tesislerden radyodifüzyon ve televizyon tesisi niteliğinde olanların kurulması ve işletilmesi hakkı, yalnız Türkiye Radyo - Televizyon Kurumuna aittir."

devam etmiştir. Özerk ve tarafsız bir kamu hizmeti kurumu⁸ olarak tanımlanan TRT, deregülasyon dönemine kadar yayıncılık alanında tekel olarak hizmet vermiştir.

Yayıncılık tekelinin fiili olarak 1990'ların başında kırılması, 1994 yılında çıkarılan 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun yasal zemine kavuşmuştur. Yasal düzenlemenin de facto durumdan çok sonra hayata geçtiği ve herkesin kendine bir yer kapmak için hızla yayıncılık alanına girdiği 1990'larda, pek çok müzik-eğlence türünde yayın yapan radyonun yanı sıra, kültür-egitim teması ile dini içerikli yayın yapan çok sayıda radyo da yayın hayatına başlamıştır. Hatta dini radyolar, gazete sahiplerinin ve sektör içindeki kişilerin öncülüğünde kurulan kanallarla birlikte, açılan ilk istasyonlardan olmuştur. Şeyhleri Mehmed Zahid Kotku'nun önderliğindeki İskenderpaşa Cemaati⁹ tarafından 1993 yılında kurulan Akra FM, Nur cemaatinin¹⁰ bir kolunu Yeni Asya grubu¹¹ tarafından 1993 yılında kurulan ve günümüzde Yeni Nesil grubu tarafından yönetilen Moral FM, yine Nur Cemaati içinde Fetullah Gülen grubu tarafından 1994 yılında kurulan Burç FM¹² bu radyolara örnek verilebilir. 1993 yılında kurulan ve Ankara'da yayın yapan Hedef Radyo, yine aynı yıl Ankara'da faaliyet gösteren Radyo Denge ve 1994 yılında Konya'da kurulan İsrâ FM ise yine aynı tarihlerde kurulan yerel ölçekli dini radyolar arasındadır.

-
- 8 1961 Anayasası'nın 121. maddesi TRT'nin tarafsız ve özerk bir kuruluş olduğunu ifade etmektedir: "Radyo ve televizyon istasyonlarının idaresi, özerk kamu tüzel kişiliği halinde, kanunla düzenlenir. Her türlü radyo ve televizyon yayımları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır." Daha sonra 1971 yılında yapılan değişiklik ile özerklik anayasadan çıkarılmış ve yalnızca tarafsızlık vurgulanmıştır.
- 9 1970 sonrası dönemin dini ve siyasi hayatında etkili olan cemaat, Nakşibendi geleneğine bağlıdır. Temelleri Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin Gümüşhanevi Dergâhı'na dayanır. Batılılaşma ve modernleşmeyle uyumlu, tabanını şehirde yaşayan insanların oluşturduğu cemaat tasavvuf geleneğini takip etmektedir (Yaşar, 2004)
- 10 Said Nursi'nin büyük eserlerini toplayan Risale-i Nur'un öğretileri etrafından şekillenmiştir. Diğer cemaatlerden farklı olarak şeyhi değil, bir metni temele alır (Yavuz, 2004: 264). Bu nedenle de Said Nursi ve sonrasında da takipçileri kendilerini bir tarikat olarak değil bir inanç hareketi olarak tanımlarlar (Çakır, 2012: 90)
- 11 Yeni Asya, Yeni Nesil ve Fetullah Gülen grubu Nur Cemaati içindeki en büyük gruplardır. Nurcular arasındaki ayrışmanın özünde Said Nursi'nin hangi yönünün ön plana çıkarılması gerektiği tartışması vardır (Çakır, 2012, s. 91). 12 Eylül darbesinin Yeni Asya gazetesini kapatması üzerine Yeni Nesil gazetesini çıkaran Yeni Asya grubu arasında Süleyman Demirel'e verilen siyasi destek nedeniyle çıkan ayrışma sonucunda ayrılan grup tekrar Yeni Asya gazetesini çıkarmaya başlamıştır (Çakır, 2014, s. 100). Böylelikle eski Yeni Asya grubu Yeni Nesil grubu olarak anılırken, ayrılan grup Yeni Asya grubu olarak anılmaya başlamıştır. İslam'ı yeniden modern ihtiyaçlara göre yorumlamayı amaçlayan Gülen ise 1970'ler ile birlikte Nur Cemaati içinden kopmaya başlayarak 1979 yılında çıkmaya başlayan Sızıntı dergisi ve Said Nursi'nin dersane modelinde esinlenilen ışık evler etrafında örgütlenmiştir (Yavuz, 2004, s. 295). Gülen ve takipçileri 15 Temmuz 2016 tarihinde hükümete karşı askeri darbe girişiminde bulunmuş, ancak başarılı olamamıştır. Bu girişimin ardından cemaat içinde darbe girişimi ile ilişkili olan kişiler Fetullah Gülen Terör Örgütü (FETÖ)'ne yapılan operasyonlar kapsamında KHK ile çalıştıkları kamu kurumlarından ihraç edilmiş, haklarında soruşturma başlatılmış; gruba ait şirketler kapatılmış ve yöneticileri yargılanmıştır.
- 12 Burç FM de 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında FETÖ ile ilişkili olması nedeniyle kapatılan radyolar arasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/3-ajans-16-tv-45-gazete-23-radyo-kapatildi-40172869>

Aslında bu gelişmeler 1950’li yıllardan beri yükselen dini cemaatlerin toplum içindeki ağırlığının bir ifadesidir. Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte dinin toplumsal hayattaki yerini hafifletmeye çalışan ve ülkenin İslam dünyasından koparılarak Batı dünyasının bir parçası haline getirilmesini sağlayan devrimlere rağmen dini cemaatler, gayri resmi Kuran kursları ve cemaat evleriyle toplumsal ve siyasal alandaki önemini korumaya devam etmiş ve İslami hareketler için 1945-1970 arası, Demokrat Parti (DP)’nin de kurulmasıyla birlikte canlanmanın ilk tohumlarının atıldığı bir dönem olmuştur (Savran, 2014, s. 64, 70). İslam’ın önemli bir popülist söylem olarak kullanıldığı 1950 seçimlerini DP’nin kazanması da İslam’a, siyasal ve kültürel hayatta daha fazla ağırlık kazandırmıştır. Seçimlerin hemen ardından ezanın Arapça okunması yasağının kaldırılması, dini dernek, vakıf ve Kuran kurslarının sayısındaki artış bunun en önemli göstergeleri olmuştur. Örneğin 1946 yılında din derneklerinin sayısı 11, diğer dernekler içerisindeki oranı %1,3 iken; 1959 yılında DP iktidarının son dönemlerine gelindiğinde bu sayı 4334’e, din derneklerinin diğer dernekler içerisindeki oranı da %31,7’e ulaşmıştır (Yücekök, 1971, s. 133).

Bu toplumsal bağlam içinde, Türkiye’de dini radyo yayıncılığının gelişimini ele alırken bir dönemlendirme yapmak mümkündür.¹³ Buna göre Türkiye’de dini radyo yayıncılığı, üç temel dönem içinde değerlendirilebilir. İlk dönem, tıpkı kamu hizmeti yayıncılığı anlayışını benimsemiş Avrupa ülkelerinde olduğu gibi dini yayınların, Türkiye’de de devlet tekelindeki radyolarda yer alması ile başlamaktadır. Buna göre Temmuz 1950 yılında radyoda Kuran-ı Kerim okutulması kararlaştırılmış ve 18 Ağustos 1950 tarihinde de ilk yayın gerçekleştirilmiştir. Bundan sonra da Ankara Radyosu’ndan her cuma günü Kuran-ı Kerim yayınına devam edilmiştir (Ak, 1992, s. 21). Kısa bir süre sonra ilk önce haftada bir gün, 1954 yılında ise üç güne çıkarılan “Dini ve Ahlaki Musahabeler” adlı bir program ve kandil gecelerinde mevlit programı yayınlanmaya başlamıştır (Kocabaşoğlu, 2010, s. 376; Ak, 1992, s. 21). Bu yayınları ramazan ayında önce sahur daha sonra iftar programlarının yayını izlemiştir.

1960’lı yıllar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de önemli değişimlerin yaşandığı, hareketli bir dönem olmuştur. Bu hareketlilik düşünsel alanda da kendini göstererek sol görüşlerin yükselişi kadar milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı ideolojilere de görünürlük kazandırmıştır. Ayrıca sadece düşünsel alanda değil, İslami

13 Dönemlendirme çabası, meseleyi analitik olarak ele almaya yardımcı olmaktadır. Dönemler kendi içinde belli bir tutarlılığa ve benzerliğe sahip olmakla birlikte içinde istisnaları da barındırmaktadır. Elbette bu istisnalar da bağlamı içinde üzerinde düşünülmesi gereken noktalar. Ancak çalışmanın dini radyolara ilişkin makro bir çerçeveye çizmeyi hedeflemesi sebebiyle makalenin kapsamını aşmaktadır.

grupların siyasal partiler düzeyinde faaliyetleri de bu dönemde başlamıştır.¹⁴ Dolayısıyla 60'ların sonu ile başlayan, 80'lerle artan bir şekilde, milliyetçi-muhafazakâr ve İslamcı görüşlerin kendi dergilerini, gazetelerini ve kurumlarını oluşturduklarını ve bunun radyo yayınlarına da yansıdığını söyleyebiliriz. 1981 yılında, bir yıldır on dakika olarak yayınlanan sohbet içerikli dini bir programın süresi otuz dakikaya çıkarılarak adı "Din ve Ahlak" şeklinde değiştirilmiş¹⁵; 1983 yılında "Kuran-ı Kerim Türkçe Açıklaması ve Bir Konuşma" adlı 30 dakikalık program "Cuma Sabahı" ismi ile 45 dakikaya çıkarılmış ve 1984 yılı itibarıyla "Türk ve İslam Dünyasından" adlı 15 dakikalık bir program yayına konmuştur (Ak, 1992, s. 22).

Kültürel ve toplumsal alanda artan görünürlüğü, 1990'larda merkez sağda yaşanan krizle birlikte siyasal arenada da İslamcılığın yükselişi izlemiştir (Mert, 2005, s. 417). Bu yükselişe yayın tekelinin kalkması da eklenince, öncesinde dergicilik ve gazetecilik alanında hâkim olan gruplar hızla radyo ve televizyon yayıncılığına girişmiştir. Böylelikle dini radyo yayıncılığının ikinci dönemi de başlamıştır. Gülen cemaati 1993 yılı ile birlikte Samanyolu televizyonu ve radyosunu; Kadiri-ler¹⁶, Mesaj TV, Meltem TV ve Meltem Radyo'yu kurmuştur. İskenderpaşa Cemaati ise 1993 yılında Ak TV ve Akra FM'i kurarak yayıncılık sektöründeki yerini almıştır (Manaz, 2005, s. 432).

Dini radyoculuğun bu döneminde, ticari yayıncılıkla birlikte dini radyoların sayısında da patlama görülmüştür. Hatta pek çok dini radyo, özel yayıncılığın yasal olarak düzenlemesini bile beklemeden "yer kapmak" amacıyla yayınlarına başlamıştır. Ancak bu dönemde İslami söylemin siyasette partiler düzeyinde güçlü bir şekilde temsil edildiğini görsek de Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren görülen gericilik suçlamaları devam etmektedir. İslamcı partilerin ve dini radyoların "anayasal düzeni tehdit etmek" suçu ile kapandığı görülmektedir. Başka bir deyişle Siyasal İslam henüz hegemonik bir söylem değildir. Bu nedenle ikinci dönemin karakteristik özelliği bir yandan radyoların sayısındaki artış, bir yandan da bu radyoların "irticai faaliyetlerin odağı olmak" gerekçesi ile kapatılması ya da ceza alması olmuştur.

Dini radyo yayıncılığının önemli bir dönüm noktası diğer bir deyişle üçüncü dönemin başlangıcı ise 2002 yılındaki genel seçimlerle AKP'nin tek başına iktidara

14 1970 yılında Necmettin Erbakan'ın liderliğinde kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) kuruluşundan 4 ay sonra AYM tarafından kapatılmıştır. Bunun üzerine 1972 yılında Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuş ve 1973 seçimleri mecliste yer almıştır. Hatta CHP'nin hükümeti tek başına kuracak çoğunluğu elde edememesi dolayısıyla MSP, koalisyonun ortağı haline gelmiştir. 12 Eylül askeri darbesi ile MSP kapatılmış, 1983 yılında Refah Partisi (RP)'nin kurulması ile Milli Görüş geleneği devam etmiştir. 1990'lı yıllarla birlikte de önce milletvekili seçimlerinde oyunu artıran parti, ardından 1994 belediye seçimlerinde Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediyelerini kazanmıştır. 28 Şubat 1997'de "postmodern darbe" olarak adlandırılan girişim sonrasında da AYM kararı ile RP kapatılmıştır.

15 Programın değiştirilmeden önceki adına ulaşılammıştır.

16 Türkiye'nin köklü cemaatlerinden olan Kadiri-ler, zamanla etkisini yitirmiş görünmektedir. Günümüzde iş insanı Haydar Baş önderliğinde Trabzon kökenli bir grup ile varlığını sürdürmektedir (Çakır, 2012, s. 77).

gelişidir. AKP hükümeti ile birlikte radyo ve televizyonların yayın içeriklerindeki dini temalı programların ağırlıkları artmıştır. TÜİK verilerine göre 2002 yılından bu yana, radyolarda din ve moral yayınları¹⁷ kapsamındaki programların süresi düzenli bir artış göstermiştir. 2002 yılında 101.492 saat olan din ve moral programlarının süresi, 2014 yılında 332.186 saate ulaşmıştır.¹⁸ Ayrıca yine bu verilere göre, 2002 yılından 2013 yılına kadar yayın içeriklerinde en büyük ağırlığa sırası ile müzik, reklam, haber, din ve moral programları sahip olmuştur. 2013 yılı itibarıyla ise ilk kez din ve moral programlarının haber programlarının önüne geçtiği görülmektedir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, TÜİK'in programları sınıflandırırken nasıl bir yöntem kullandığının belli olmamasıdır. Hem eğitim hem kültür hem de dini program olarak sınıflandırılabilir nitelikteki programların hangi kategoriye sokularak değerlendirildiği hakkında herhangi bir veri yoktur. Bu bakımdan dini programlara ilişkin verilen sayıların daha az değil ancak, daha yüksek olabileceği gibi bir ihtimal de göz önünde bulundurulmalıdır.

Yayınların içeriğinde İslam'ın ağırlığının artmasına paralel olarak bu dönemde radyolar, bir önceki dönemdeki baskılara maruz kalmamıştır. AKP döneminde, bir önceki dönemki gibi "irticai faaliyetlerin odağı olmak" nedeniyle kapanan herhangi bir radyo olmamıştır. Dini radyoların kavuştukları bu rahat ortam, sayılarının artmasını da beraberinde getirmiştir. Sayıları artan özel dini radyoların yanı sıra TRT ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ortaklığında, 2013 yılında Diyanet Radyo, 2015 yılında Diyanet Kuran Radyo ve son olarak 2017 yılında Diyanet Risalet Radyo yayın hayatına başlamıştır. Önemli bir diğer gelişme ise Mayıs 2018'de, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Diyanet Vakfı'nın, Vakıf Medya Sanat Radyo Televizyon A.Ş. adlı medya şirketini kurmasıyla yaşanmıştır. Böylelikle şirket, yayıncılık yasasında vakıfların yayın yapmasını engelleyen maddede yapılan değişiklikten yaklaşık iki yıl sonra, Ağustos ayında yayın lisansı için RTÜK'e başvuru yapmıştır. Kabul edilen başvuru sonrası TRT Diyanet TV olarak yayın yapan televizyon kanalı Diyanet TV; TRT Diyanet Radyo da Diyanet Radyo olarak vakfın kurduğu yeni şirket bünyesinde yayın hayatına devam etmektedir (diyanet.tv, 2018).

Görüldüğü gibi Türkiye'de toplumsal, siyasal bağlama koşut bir şekilde dini radyo yayınları artış göstermiştir. İlk dönemde devlet eliyle başlayan dini programların süreleri giderek artarken ticari yayıncılığın yasal hale geldiği ikinci dönemle birlikte yalnızca dini yayın yapan özel radyo istasyonları açılmaya başlamıştır. Fakat bu dönemdeki politik konjonktür nedeniyle pek çok radyo "irticai faaliyetler" in odağı olmak gibi gerekçelerle ya kapatılmış ya da ceza almıştır. Dolayısıyla ikinci dönemin, niceliksel bir artışa eşlik eden bir hayatta kalma mücadelesi dönemi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 2002 yılında AKP hükümeti ile başlayan son dönemde ise siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda İslami söylemin hâkimiyetinin artmasıyla radyoların hayatta kalma mücadelesi, yerini sağlamlaştırmaya evrilmiş ve üstlerindeki siyasi baskı azalmıştır.

17 "Din ve moral yayınları" adlandırması doğrudan istatistiklerine başvuru TÜİK'ten alınmıştır. Bu bağlamda teknik bir kavramsallaştırma olup, içeriğinin muğlaklığının altı çizilmelidir.

18 Tüm yıllara ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1038

Sahadan Yükselen İlahiler: Türkiye’de Dini Yayıncılık Pratikleri

Dini yayıncılığın Türkiye’deki yukarıda bahsedilen seyri, dikkatleri dini yayıncılık pratikleri üzerine çevirmeyi gerektirmektedir. Artan sayılarına rağmen bu pratiklere ilişkin bilgi eksikliği bu gerekliliği getirmiştir. Bu bağlamda makalenin geri kalanında bu eksikliği gidermeye yönelik yapılmış alan çalışmasından elde edilen veriler değerlendirilmektedir. Alan çalışmasında Ankara, İstanbul ve Konya’da 15 radyo ile görüşme yapılmıştır. Bu radyoların isimleri, hangi şehirde ve hangi lisansla yayın yaptığına dair bilgi aşağıda tablo ile verilmiştir.

Tablo 1: Görüşme yapılan radyolara ilişkin bilgiler

Radyonun adı	Yayın yaptığı il	Lisans türü
Radyo Denge	Ankara	Yerel
Hedef Radyo	Ankara	Yerel
Radyo Ses	Ankara	Yerel
Dost FM	Ankara, İstanbul	Yerel
Lalegül FM	Marmara Bölgesi	Bölgesel
Moral FM	İstanbul	Ulusal
Cuma FM	İstanbul	Yerel
Özel FM	İstanbul	Yerel
Seyr FM	İstanbul	Bölgesel
Bizim Radyo	İstanbul	Yerel
Radyo Gençlik	Konya	Bölgesel
Ribat FM	Konya	Yerel
Radyo EN	Konya	Yerel
Gözyaşı FM	Konya	Yerel
Selam FM	Konya	Yerel

Tabloda da açıkça görüldüğü gibi görüşmeyi kabul eden radyoların büyük bir kısmı yereldir. Ulusal radyoların -bir istisna hariç- hepsinde tıpkı anaakım medya

merkezlerinde olduğu gibi önemli bir erişim sorunuyla karşılaşmıştır. Büyük bir kısmına telefonla ulaşılmış ancak sonuç alınamamış; bir kısmına ise ne mail ne de telefon yoluyla erişilebilmiştir. Yerel radyolar ise telefonla erişimin daha kolay olduğu ve yüz yüze iletişime daha açık kurumlar olmuştur. Bunda yukarıda ifade edildiği gibi İslam'ın daha fazla görünürlük kazanmasının yanı sıra, yöneticilerin ifade ettiği şekliyle "yerel radyoya olan desteğin azlığı" da önemli bir rol oynamıştır. Görüşmeler, görüşmeleri kendi seslerini duyurabilmek için bir araç olarak görmüştür.

Dini Yayıncılığın Tanımlanmasına İlişkin Tartışmalar

Dini radyolarla ilgili ilk önemli nokta, bu radyoların ve yaptıkları yayıncılığın nasıl tanımlanacağıdır. Bu konuda dışarıdan yapılan "dini radyo", "İslami radyo", "İslamcı radyo", "yerel radyo", "kültür radyosu" gibi pek çok adlandırma bulunmaktadır. Ancak tanımlamanın öznesinin buna yaklaşımı, itirazları ve yorumları da bu adlandırmanın bir parçasıdır. Dolayısıyla tanımlanan özneye dışarıdan atfedilen anlamlar ile o öznenin kendisine atfettiği anlamlar arasındaki ilişki o olguya dair önemli ipuçları vermektedir. Örneğin Azak (2013, s. 96), bu radyoların İslami radyo şeklinde tanımlanmasına karşı çıktıklarını ve toplumun her kesimine açık oldukları için kültürel radyo olarak tanımlanmayı tercih ettiklerini belirtmektedir. Dolayısıyla radyolar ülkenin özgün tarihsel koşullarına da bağlı olarak bazı tanımlamalardan kaçınırken kendilerine özgü bir adlandırma önerisi sunabilmektedir.

Bu bakımdan yapılan görüşmelerde radyo yöneticilerine kendi radyolarını nasıl tanımladıkları ve dini radyo şeklindeki tanımlamanın kendilerine uygun olup olmadığı sorulmuştur. Bu noktada görüşülen radyoların 11'i dini radyo tanımlamasını radyoları için doğru bulmaktadır. Ancak bu adlandırmayı doğru bulanların hangi gerekçelerle bu tercihlerini meşrulaştırdıkları farklılık göstermektedir. Ankara'da yerel radyo lisansıyla yayın yapan Radyo Ses ve Ankara ile İstanbul'da yine yerel lisansla yayın yapan Dost FM temsilcileri bu adlandırmayı tematik yayıncılığa gönderme ile doğrulamaktadır:

Her şeyin bir ismi var. Spor radyosu diyoruz spor yayını yapıyor. Haber radyosu diyoruz haber yayını yapıyoruz e sen de dini temalı yayın yapıyorsun dini radyo diyoruz. Bundan gocunmaya gerek yok (18.02.2016 tarihinde Radyo Ses programcısı ile yapılan görüşme).

Biz zaten çok net dini tematik yayın yapıyoruz diyoruz. (...) Yani nasıl haber tematik, spor tematik varsa ve onların başındaki ayırmacı bir şey ima etmiyorsa bu da öyle. (...) Bizim şu anki duruşumuz uzun yıllardır çok net. Belki o temayla ilgili teknik tabiri kavranamadığı için olabilir. Belki yayın dilini kavrayamamaktan mı olur yoksa yayında diller vardır tema dediğimiz ve biz çok netiz bu konuda bir sıkıntı yok (22.02.2016 tarihinde Dost FM yöneticisi ile yapılan görüşme).

Bu iki radyo dışında adlandırma genellikle radyonun amacına yönelik olarak yapılmaktadır:

Dini bir radyoyuz biz zaten. Topluma hitap eden, özellikle kuruluşumuz da bu, maksadımız dini kaldırıp yüceltmek (15.03.2016 tarihinde Özel FM yöneticisi ile yapılan görüşme).

Biz Nasrettin Hoca gibi görüyoruz kendimizi. İnsanları eğlendirirken bir şeyleri de öğretme kaygısı taşıyoruz. Dini ticaret için kullanmayan bir radyoyuz, din tüccarı bir radyo değiliz. Dini bir radyoyuz (16.03.2016 tarihinde Seyr FM yöneticileri ile yapılan görüşme).

Kendisini dini radyo olarak tanımlamayan radyoların da argümanları çeşitlilik göstermektedir. Bir kısım yönetici, radyolarında yalnızca İslam'a yönelik programlara değil, eğlence, kültür-egitim programlarına da yer verdikleri için bu tanımlamayı reddetmektedir. Bu bakımdan Radyo Gençlik ve Moral FM kendisini içerikleri bakımından diğer dini yayın yapan radyolardan farklı olarak kültür radyosu ya da tematik radyo olarak tanımlamaktayken Bizim Radyo bu kategoride yer alan diğer radyoların özellikleri nedeniyle dini radyo tanımlamasından rahatsız olduğu için kendisini kültür radyosu olarak tanımlamaktadır:

[D]in bizim hayatımızın her alanını şekillendirmektedir. Eğer böyle diyorsanız bu radyo dini bir radyodur. Fakat şu algıya karşıyım ben. Dini radyo denilen radyolarda özensiz, itina gösterilmeden, yayıncılık sektörüne hiç bir artı değer katmadan yapılan yayıncılık var. İş profesyonelce yapmaktan öte yaklaşımlar var. Bu tip radyolara dini radyo deniliyor. Bu tip radyolarla bizim radyomuz arasında dağlar kadar fark olduğunu düşündüğümünden radyomuzu direkt dini radyo olarak tanımlamak istemiyorum. Tematik ve kültürel bir radyoculuk tanımı bana daha doğru geliyor (16.03.2016 tarihinde Bizim Radyo yöneticisi ile yapılan görüşme).

Dini radyo tanımlamasını reddedişin arkasındaki ikinci tutum ise bu adlandırmanın insanlarda negatif bir izlenim bıraktığı yönündedir. Bu nedenle radyonun dini ya da dinsizinin olmayacağı savunulmaktadır. Örneğin Radyo Denge'de görüşülen Radyo Müdürü, dini radyo adlandırmasından rahatsız olmayacaklarını ifade etse de böyle bir tanımlamanın insanlarda farklı bir intiba bıraktığını ifade etmektedir (15.02.2016 tarihinde yapılan görüşme).

Tanımlamaları her ne olursa olsun kendilerini diğer radyolardan nasıl farklılaştırdıkları sorulduğunda ise tüm radyolar kendilerini dini radyolar ile karşılaştırmıştır. Dolayısıyla aslında radyoların örtük olarak bu adlandırmayı kabul ettiklerini ancak negatif çağrışımlarından etkilenmemek için ihtiyatlı yaklaşıklarını söyleyebiliriz. Bu önemli noktanın yanı sıra karşılaşılan cevapları iki grupta değerlendirmek mümkündür. İlk grup farklılığını genellikle yayın ya da İslam anlayışı olarak ortaya koymaktadır. Bunlardan Bizim Radyo yayın içeriklerini seçerken gösterdikleri özeni, Radyo Gençlik yayın içeriklerindeki çeşitliliği, Radyo Ses özgür hareket kapasitesinin yüksekliğini, Dost FM üslubunu ve Radyo Hedef yayıncılık anlayışını farklı özellikleri olarak ifade etmiştir. İsrâ FM ise sahip oldukları İslam anlayışının diğer

radyolardan farklı olduğunun altını çizmiştir. İkinci grupta ise radyoların büyük bir kısmı, on radyo, kendilerini herhangi bir cemaat ya da siyasi grupla bağlantılı olmadıkları için diğerlerinden ayırmaktadır. Örneğin Özel FM Genel Yayın Yönetmeni, mevcut durumu ve farklılıklarını açık bir dille şu şekilde ifade etmiştir:

[H]ler camiaya hitap eden, herkese hitap eden, toplumun kabul etmiş olduğu insanlarla program yapıyorsunuz. Yani Özel FM'in kendi tarafı da yok. Yani şöyle tarafı yok derken mutlaka çizgileri olduğu için bir tarafı var neticede ama benim camiam var, benim cemaatimin insanları, kendi cemaatimdeki insanlar sohbet yapsın, başkalarınınkini çağırmayayım. Mesela bu konuda bilmiyorum uygun olur mu ama mesela Lalegül Radyo var, Dolunay Radyo, Zemzem FM'di, Erkam Radyo. Daha birkaç yıl oldu kurulalı Erkam Radyo ve Akra var mesela İstanbul'da yine İslami radyolar olduklarını söylüyorlar. Ama Akra'ya bakıyorum mesela Mehmet Zahid Kotku Efendi hazretlerinin Allah-u Alem camia hep kendi hocaları, hep kendilerinin yetiştirmiş olduğu hocalar program yapar. Başkasına yaptırmazlar zaten. Bir cemaat radyosu olduğu belli. Erkam Radyo mesela Aziz Mahmud Hüdâyi Vakfı'na ait bir radyo. Yine aynı şekilde kendi adamları. Ya da mesela Burç FM vardı, bilirsiniz Fethullah Gülen Cemaati'nin radyosuydu. Onlar da hep kendi yetiştirdikleri kişilerin programlarını yayınlıyorlar, kendi seslerini duyurmaya çalışıyorlar (15.03.2016 tarihinde yapılan görüşme).

Görüldüğü gibi aslında dini radyoların büyük bir çoğunluğu bağımsız olduklarını öne sürse de dini cemaatler tarafından kurulmakta ve işletilmektedir. Dolayısıyla bu radyolar aslında cemaat içi bir iletişim aracı olarak da görülmektedir.

Tablo 2: Radyoların dini cemaatler ile ilişkisi¹⁹

Radyo Adı	İlişkili Olduğu Grup/Cemaat
Lalegül FM	İsmailağa Cemaati
Dost FM	Okuyucular Cemaati
Erkam Radyo	Erenköy Cemaati
Semerkand Radyo	Menzil Cemaati
Burç FM, Mehtap FM	Gülen Cemaati/FETÖ
Akra FM	İskenderpaşa Cemaati
Moral FM	Yeni Nesil Grubu
Bizim Radyo	Yeni Asya Grubu
Seyr FM	Yahyalı Cemaati

19 Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.dunyabizim.com/mercek-alti/6743/hangi-tv-hangi-cemaatin>; Şentürk, 2011.

Ribat FM, Radyo EN, Gözyaşı FM, Selam Radyo	Abdullah Büyük çevresi
Meltem Radyo	Kadiriler
Cihan Radyo	Gülen Cemaati'ne yakın
Gençlik Radyo	Milli Görüş Hareketi

Tablodan da anlaşılabilceği gibi radyoların önemli bölümünün dini cemaatler, dini bir lider ya da İslamcı siyasi hareketler ile bağları bulunmaktadır. Görüşülen radyolar arasında Cuma Radyo, Radyo Denge, Hedef Radyo, İsra FM, Radyo Ses ve Özel FM'in böyle bir bağlantısı ya yoktur ya da tespit edilememiştir. Cuma Radyo daha çok kurucularının bir girişimi, bireysel bir çaba olarak görünmektedir. Bu bakımdan radyoların kuruluş amaçlarına bakıldığında da özgün bir yere sahiptir. Çünkü radyonun ortaklarından ve yöneticilerinden biriyle yapılan görüşmede radyonun kuruluş amacı yayıncılığa olan bireysel ilgi ve bundan kazanç sağlama isteği olarak ifade edilmiştir (17.03.2016 tarihinde yapılan görüşme).

Bunun dışındaki radyoların temsilcileri ise radyoyu kurmaktaki amaçlarını genellikle "doğruları anlatma" ve "vatana, millete fayda sağlama" şeklinde ifade etmektedir. Buradaki "doğruları anlatma" vurgusunda dikkat edilmesi gereken ise radyoların kendi İslam anlayışlarını mutlak doğru olarak görmeleri ve bunu aktarmalarıdır.

[H]ayatı anlamaya, anlamlandırmaya çalışıyoruz ve etrafımızdaki insanların da bu mesaja ihtiyacı olan ya da bu bizim sahiplendiğimiz doğruların herkes tarafından bilinmesini, herkes tarafından kabullenilmesini istiyoruz (15.02.2016 tarihinde Denge Radyo ile yapılan görüşme).

Benim öğrendiğim Müslümanlık, okuduğum peygamber hayatı ile topluma bakınca fark ortaya çıkıyor. Toplum daha çok şeyhler, efendiler, üstatlara değer veriliyor. (...) Ben Müslümanlığı tanıyan bir kişi olarak toplumu da biliyorum, olması gereken Müslümanlığı da biliyorum. O zaman biz bunu biliyorsak biz bir ucundan doğruyu anlatmaya başlayalım dedik (06.04.2016 tarihinde İsra FM ile yapılan görüşme).

Dolayısıyla bu yaklaşım radyoların hem dinleyiciler hem de diğer radyolar ile ilişkilerinde belirleyici bir unsur olmaktadır. Bu konuya daha sonra dinleyiciler ile yayıncılar arasındaki ilişki konusunda ayrıntılı olarak değineceğiz. Ancak öncesinde dini radyoların yönetsel, mali yapısı ve teknik altyapısından da bahsetmek gerekmektedir.

Teknik, İdari ve Mali Yapı

RTÜK şehir ve ilçelere göre radyoların yayına çıkmaları gereken maksimum verici gücünü belirlemiştir. Görüşülen dini radyoların verici güçleri de RTÜK'ün

sınırları, radyonun ekonomik imkânları ve yayın yapılan şehrin coğrafi özelliklerine göre değişmektedir. İstanbul gibi coğrafi olarak engebeli, havaalanı ve radyoların yoğun olduğu bir yerde radyolar 5-10 kw arasında bir verici gücüyle yayına çıkmaktadır. Bu bakımdan yerel yayın lisansına sahip Bizim Radyo ve bölgesel yayın lisansına sahip olsa da yalnız İstanbul'da yayın yapan Seyr FM 10 kw, yerel yayın yapan Özel FM 9 kw, ulusal yayın lisansına sahip Moral FM ve Marmara bölgesine yayın yapan Lalegül FM ise 8 kw verici gücüne sahiptir. Stüdyoları İstanbul'da olan ancak Yalova'da yerel yayın yapan Cuma Radyo ise şehrin küçüklüğü nedeniyle 1-2 kw arasında yayına çıkmaktadır. Aynı şekilde küçük bir şehir olmasa da engebeyesiz bir coğrafyaya sahip Konya'da yerel yayın yapan İsrâ FM 1 kw, bölgesel yayın hakkına sahip ancak yalnız Konya'da yayın yapan Radyo Gençlik 2,5 kw ve yerel radyo Radyo EN 4,5 kw verici gücü ile yayın yapmaktadır. Ankara'da ise yerel yayın lisansı ile yayın yapan Radyo Denge ve Hedef Radyo 3 kw, Radyo Ses ise 10 kw verici ile yayın yapmaktadır. Dost FM Genel Yayın Yönetmeni ise bu konuda bir bilgiye sahip olmadığını ifade etmiştir.

Stüdyo olanaklarına bakıldığında ise radyoların büyük bir çoğunluğu yerel radyo olduğundan bir canlı yayın ve bir kayıt stüdyosuna sahip olduklarını görmekteyiz. Hatta sadece bant yayın yapan Selam Radyo'da yalnızca bir kayıt stüdyosu bulunmaktadır. Bunun haricinde televizyon ve radyo yayını ortak sürdüren Dost FM'de televizyon stüdyolarında yapılan görüntülü yayın, ses olarak radyoya aktarılmaktadır. Bu nedenle doğrudan radyo stüdyosu bulunmamaktadır. Radyo Ses ve Moral FM ise daha profesyonel olanaklara sahiptir. Moral FM ulusal bir yayıncı olması dolayısıyla bir canlı yayın, bir kayıt, bir montaj ve bir de anons stüdyosuna sahiptir. Radyo Ses ise, ulusal müzik yayını yapan Beyaz Radyo ile aynı sahiplik yapısı içinde olduğundan diğer radyolara göre daha geniş olanaklara sahiptir. Radyo Ses'te üç adet yayın, bir de prodüksiyon stüdyosu bulunmaktadır.

Radyoların idari yapısına baktığımızda ise yasa gereği anonim şirket olarak kurulma zorunlulukları dolayısıyla her radyo bir yönetim kuruluna ve yönetim kurulu başkanına sahiptir. Ancak bu kişiler daha çok şirketin mali durumuyla ilgili karar süreçlerinde bulunmaktadır. Bunun dışında yayına dair kararlar radyo müdürü, genel yayın yönetmeni tarafından alınmaktadır: "Şimdi söyle bu tür radyolarda çok da yöneticiye gerek yok aslında. Yani çeşitli adlar koyarsınız da sadece koymuş olmak için." (15.02.2016 tarihinde Hedef Radyo yöneticisiyle yapılan görüşme).

Büyük çoğunluğunun oldukça sınırlı bir uzmanlaşma ve işbölümüne sahip olan radyoların yanı sıra bazıları yönetici kademesini çeşitlendirerek profesyonelleşmeye özen göstermektedir. Radyo Gençlik, Bizim Radyo, Dost FM, Moral FM gibi bu radyolarda reklam müdürü, haber müdürü, teknik koordinatör gibi farklı idari kadrolar da bulunmaktadır.

Çalışanların durumuna bakıldığında dini radyolarda programcılar ve teknik elemanlar arasında önemli farklar olduğu görülmektedir. Teknik elemanlar tam zamanlı mesai yapmakta ve bu nedenle sigortalı, maaşlı olarak çalışmaktadır. Ancak

tam zamanlı çalışan birkaç programcı dışında tüm programcılar yarı zamanlı olarak, yalnız program saatlerinde radyoya gelmektedir. Dolayısıyla programcılar ya hiçbir ücret talep etmeden yayın yapmakta ya da çeşitli yöntemlerle bazı gelirler elde ederek çalışmaktadır. Bu bakımdan görüşme sırasında her radyo, programcılarının çalışmasının gönüllülük esasına dayandığını ifade etmektedir. Ancak programcılarının da mağdur edilmemesi için ya radyo bütçesi zorlanarak ya da programcının kendisine sponsor bulması yoluyla yol parası gibi giderler karşılanmaktadır. Bu bakımdan sponsor ile çalışma, dini radyoların genel bir eğilimi olmaktadır. Programcılarının kendi imkânları ile bulunduğu spondordan alınan ücretin bir kısmı programcıya verilirken bir kısmı da radyo tarafından alınmaktadır. Böylelikle sponsorluk, dini radyolar için bir ek gelir de sağlamaktadır. Moral FM'in bu noktada diğer radyolardan ayrıldığını belirtmek gerek. Tıpkı diğer dini radyolar gibi sponsor ya da sadece kendi bütçesi ile finanse ettiği programcılara ek olarak Moral FM, ulusal ölçekli yayın yapması ve daha yüksek dinlenme oranına sahip olması nedeniyle bazı saatlerde yayın yapan programcılarından ücret talep etmektedir.

Çalışan sayılarına bakıldığında yerel radyolarda bir ile üç arasında değişen sayıda teknik eleman olduğunu ancak program çeşitliliği sağlamak adına çok daha fazla programcıya yer verildiğini söyleyebiliriz. Örneğin Cuma Radyo'nun sekiz, Lalegül FM'in 17 programcısı varken bu sayılar Moral FM'de 40, Özel FM'de 50'ye kadar çıkabilmektedir.

Kadın, sağlık, haber ve müzik programlarını hazırlayan ve sunan programcılar dışında radyoların programcı kadrosunun büyük bir bölümü dini sohbet yapan hocalardan²⁰ oluşmaktadır. İster dini sohbet ister diğer programlar olsun programcı seçimi genellikle dini radyoların kendi çevresi içinden gerçekleşmektedir. Bunun nedeni olarak kendi program önerileri ile başvuran kişilerin devamlılık probleminin olduğu belirtilmektedir. Bu noktada karar verici merci genellikle genel yayın yönetmenleri ve oluşturulan yayın kurulu olmaktadır. İstisnalar dışında hangi programların yayınlanacağına ve programcılara, kurum içinde fikir alışverişi ile karar verilmektedir. Hatta pek çok radyoda yayın kuruluna istişare heyeti de denilmektedir. Bu bakımdan İsrâ FM, Radyo Denge, Radyo Cuma ve Lalegül FM karar verme yetkisinin yalnız genel yayın yönetmeninde olduğu ve yayın kurulu olmayan istisnai radyolardır. Dolayısıyla bu radyoların programlar konusunda daha keskin sınırlara sahip olduğunu ve bu sınırları içselleştirdiği varsayılan kişi olan genel yayın yönetmenine içerik planlamasını emanet ettiğini söyleyebiliriz.

Programların yayın öncesinde ve sonrasında iç denetiminde ise farklı yollara başvurulmaktadır. Yayın öncesi iç denetim, programcılar ile anlaşma aşamasında radyonun hassasiyetlerini ve ilkelerini anlatmak, tanıtım kaydı almak ve zaten bilinen, camia içinden kişilerle çalışmak şeklinde gelişmektedir. Dini radyolarda

20 "Hoca" adlandırması dini gruplar içinde bu grupların liderleri, vaizleri için kullanılmaktadır. Bu kişilerin genellikle herhangi bir akademik ünvanı bulunmamaktadır. Din bilgisine başvuru ve insanlara ne yapması, ne yapmaması gerektiğini söyleme otoritesine sahip bu kişilerin hepsinin erkek oluşu radyoların geleneksel ataerkil yapısı ile de uyumlu görülmektedir.

iç denetimin önemli bir ayağını ise dinleyiciler oluşturmaktadır. Yayınlanan programların radyo çevresinin hassasiyetlerine uyup uymadığı, yapılan yanlışlar ya da yanlış anlaşılmaya yol açabilecek söylemler dinleyicilerin aktif dinleme eylemiyle kontrol edilmektedir. Bunun yanı sıra yine genel yayın yönetmenleri ve koordinatörleri tüm gün radyoyu dinleyerek bu denetimi sağlamaya çalışmaktadır. Dost FM Genel Yayın Yönetmeni bu genel eğilimi şöyle ifade etmektedir:

Ben mümkün olduğunca yayını takip ediyorum burada otururken. Ayrıca pek çok yerde bizden daha iyi takip eden dostlarımız var. Hemen acil geri dönüş yapıyorlar. Mesela bir reklam içlerine sinmedi. Hiç bırakmaz hemen dönüş yaparlar. Şu gün şu saatteki programda niye öyle dendi diyen dostlarımız var. Dolayısıyla bu bizi zaten içeriğimiz hassas uyanık olmamız lazım bu da bizi daha uyanık tutuyor (22.02.2016 tarihinde yapılan görüşme).

Dini radyoların mali yapılarına bakacak olursak, öncelikle radyo ve televizyonların gelir kaynaklarınının 6112 sayılı yasa ile belirtildiğini ifade etmek gerekir. Buna göre radyoların gelirleri reklam, tele-alışveriş, sponsorluk ve ürün yerleştirme olarak belirtilmiştir. Dini radyolar da bu düzenleme kapsamında değerlendirildiğinden sayılanlar dışında gelir elde etmeleri yasaktır. Fakat dini radyoların hem kendi seçicilikleri hem de reklamvereninin hedef kitlesinin uyumsuzluğu nedeniyle daha az bir reklam payına sahip olması nedeniyle dini radyolar farklı yollar izlemektedir. Bu yöntemlerden en önemlisi, radyonun sahibi dini cemaat ya da gruba ait diğer dergi, gazete ve televizyonlardan destek almaktır. Bunun yanı sıra başka bir yayın aracı olmayan radyolar ilişkili oldukları vakıftan yardım almaktadır. Vakıf tarafından düzenlenen kermeslerden elde edilen gelirler, bu yardımın kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla radyolar ayrı bir şirkete çatısı altında olsa da grubun diğer şirketleri ve kurumlarıyla yakın ilişkiler içerisindedir:

Hala kârda sayılmayız, dergimizin sırtında geziyoruz birazcık aslında. Bizim var olmamızı sağlayan şey bu anlamda dergimiz. Dergiden iyi bir para kalıyor, biliyorsunuz matbu işlerde kar oranı daha yüksek. 2 liraya mal oluyorsa atıyorum tabii ben çok alanım değil ama size %50'den fazla kar bırakabiliyor. Bu anlamda hazır takipçisi de olan sistem. Reklam payları ile birleştirdiğimiz zaman ancak biz bize yetiyoruz yani. Gelirle gider seviyesi hep ucu ucuna yani. (...) [D] ergimiz zaten muhasebesi ortak bir şirket. Dergimizden borç alıyoruz bazen (16.03.2016 tarihinde Seyr FM yöneticileriyle yapılan görüşme).

Hemen hemen bütçenin %70'ini yani yarından fazlasını reklamın haricindeki kaynaklardan sağlıyoruz. Gönüllü insanlar ta baştan beri destek veren gönüllülerin desteği ile bu boşluğu giderebiliyoruz. Bağış diyebiliriz, gönüllü destek. Bazen Ankara dışından da geliyor ama çoğunluk buradan. ... Bazen yılda bir, yapabilirsek aslında iki kez radyo gecesi adı altında bir takım etkinlikler düzenliyoruz. İşte orda kermes vb. şeyler yapıyoruz. Dinleyicilerimiz buna katkı sağlıyor

kimisi yaparak kimisi satın alarak (16.02.2016 tarihinde Radyo Denge ile yapılan görüşme).

İsra FM ve Selam Radyo ise reklam almama politikalarıyla diğer tüm dini radyolardan farklılaşmaktadır: “[B]en hem dini anlattıracağım hem de falanın malını bilmeden öveceğim ve referans olacağım. Dinleyicim de onu alacak. Ben ona alet olmam.” (06.04.2016 tarihinde İsra FM ile yapılan görüşme). Reklam almadan yayınlarını sürdüren bu radyoların nasıl sürekliliği sağladığı konusunu ise görüşmeciler açıklamaktan kaçınmıştır.

Programcılık Anlayışı ve Etkileşim

Radyoların programcılık anlayışına öncelikle çerçevesi yasayla çizilen yayın ilkeleri yön vermektedir. Bunun haricindeki yayın ilkelerini belirleyen unsur ise radyoların yaptıkları yayın dolayısıyla dindir. Başka bir ifade ile, dini içerikli yayın yapmaları, bu radyoların yayın ilkelerini de doğrudan şekillendirmektedir. Radyoların yayın ilkeleri yoğun olarak milli ve manevi değerler olarak ifade edilmektedir. Milli ve manevi değere uygunluk, siyasi tarafsızlık ve diğer görüşlere saygılı olmak yapılan görüşmelerde her radyo tarafından dile getirilen ilkeler olmuştur.

6122 sayılı kanunla belirtilen ve RTÜK’ün Görsel-İşitsel Yayıncılık Etik İlkeleri’nin²¹ haricinde, Lalegül FM ve Özel FM gibi bazı radyolarda dini yayıncılık gereği bazı ilkeler yer almaktadır. Bu bakımdan en önemli unsur, kadın sesinin yayınlanmasını haram olarak gördüğünden kadın sesinin yasaklanmasıdır. Bir başka yayın ilkesi ise müzik seçiminde söz konusudur. Buna göre yayınlanan müziklerin müstehcen unsurları barındırmaması, alkol ve sigaraya özendirilmemesi gibi kriterler gözetilmektedir:

Burada yayın ilkemiz yayınlamış olduğumuz bir program ya da şarkı insanı mutsuzluğa, isyana sevk etmemeli. Ayrıca müstehcenlik barındırmamalı. Şarkılar insanda olumsuz duygular uyandıracak ya da genel ahlaki ilkelere aykırı şeyler barındırmamalı. Yayınlamış olduğumuz şarkıların sanatçıları toplumda genel olarak olumsuz bir örnek olmamalı, sivri birisi olmamalı (15.03.2016 tarihinde Moral FM ile yapılan görüşme).

Yayın ilkelerinin yanı sıra radyoların belirlediği hedef kitle de programcılık anlayışı için önemli bir unsurdur. Dolayısıyla görüşülen radyolardaki bir diğer soru da belirledikleri hedef kitle olmuştur. Ancak bu noktada radyoların genelinin yayınlarının kimseye bir zararı olmayacağını ifade ederek “herkes”i hedef kitle olarak belirledikleri görülmüştür. Bu da dini radyoların herkese hitap etmesinin mümkün olamayacağı şeklindeki temel yayıncılık ilkesine yabancı olduklarını göstermektedir. Bu radyoların dışındaki Cuma Radyo, Dost FM, Moral FM ve Radyo Gençlik

21 12 Aralık 2018 tarihinde yayıncı kuruluşlar tarafından da imzalanarak kabul edilen, güncellenmiş yayıncılık ilkelerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.rtuk.gov.tr/yayinci-duzenlemeleri/3746/3908/yayincilik-etik-ilkeleri.html>

ise herkesi hedeflemelerine rağmen yayınlarının belirli kesimlerle sınırlı kaldığının bilincinde bir şekilde hedef kitlelerini tanımlamışlardır. Son üç radyonun bu noktada ortak yanı, hedef kitlelerinin daha çok “hanımlar”dan²² oluşmasıdır. Herhangi bir cinsiyete vurgu yapmayan Cuma Radyo ise hedef kitlesini “25 yaş üstü inançlı insanlar” şeklinde ifade etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken ve diğer hiçbir radyoda dile getirilmeyen nokta radyonun “inançlı insanlar”ı hedeflemesidir. Bu, büyük bir kesimi Müslüman olarak kabul edilen bir toplumda bir dini inancı olmayan insanların varlığının kabul edilmesi bakımından önemli bir göstergedir. Çünkü diğer radyoların hiçbiri böyle bir ayrıma gitmeden, tüm toplumun aynı dini inanca sahip olduğunu kabul etmekte ve İslam’ın Sünni yorumunu toplumla eşitlemektedir.

Yayın içerikleri, programcılık anlayışı ile ilgili bilgiler veren bir diğer noktadır. Görüşülen dini radyoların büyük bir bölümünün yayın akışı söz programlarından oluşmaktadır. Bu radyolarda müzik, ezgi ve ilahi çalınan programlarda ya da programlar arasındaki boşlukları doldurmak için kullanılmaktadır. Müzik yayınları ortalama olarak yayın içeriğinin % 30’unu oluştururken söz programları % 70 oranında yer bulmaktadır. Dolayısıyla dini radyoların büyük bir bölümünü söz radyoları olarak adlandırmak mümkündür. Söz programları içerisindeki oran ise her radyoya göre değişiklik göstermektedir. Kimi radyo yayın politikası nedeniyle haber programına yer vermemekte, kimisi ise saat başı haber yayını yapmaktadır. Bu bakımdan söz programları içerisinde hoca sohbetleri, Kuran mealı, Cuma hutbesi, ezan, sağlık programları ile kültür-egitim programları her radyoda olan ortak program türleridir. Bunların yanı sıra kimi radyonun yayın akışında haber analiz, kadın kuşağı, çocuk programları ve müzik istek saatleri yer almaktadır. “Tarafsız olmak” anlayışıyla haber yayınına yer vermeyen Özel FM, Dost FM ve Lalegül FM dışında, tüm radyolarda sabah kuşağında gazete haber ve köşe yazılarının okunduğu, gündemdeki son gelişmelerin aktarıldığı bir haber programı; ayrıca gün içerisinde belirli saatlerde kısa bültenler yer almaktadır.

Dini radyolar arasında büyük oranda söz programlarına yer verilmesine rağmen müzik ağırlıklı bir radyo olduğunu ifade eden dini radyolar da bulunmaktadır. Aynı medya grubuna ait Radyo EN, Ribat FM ve Gözyaşı FM yayın içeriğinin müzik ağırlıklı olduğunu ifade etmektedir. Müziğin yanı sıra bu radyolarda da sohbet, aktüel ve kültür-egitim programlarına yer verilmektedir.

Yayın akışında haber bülteni ve haber analiz programları yer alan dini radyolar için program içeriğinin hangi kaynaklardan oluşturulduğu önemli bir konudur. Bu bakımdan Hedef Radyo sabah kuşağında Haber ve Analiz programcısıyla yapılan görüşmede haberlerin Anadolu Ajansı (AA)’ndan alındığı ifade edilmiştir. Süre sıkıntısı nedeniyle her gazete manşetini ve köşe yazarını okumanın mümkün olmadığı ifade edilmiş ve bir çeşitlilik oluşturacak şekilde gazetelerin seçildiği

22 Görüşmeler sırasında kişiler, kadını ifade etmek için yalnızca “hanım” kelimesini kullanmayı tercih etmekteydi. Dolayısıyla metinde de kadın yerine hanım kullanılması, yazar olarak benim kişisel seçimim olmamakla birlikte sahanın sesini daha iyi yansıttığı için tercih edilmiştir.

söylenmiştir (24.02.2016 tarihinde yapılan görüşme). Programın takibi sırasında ise yer verilen gazetelerin çoğunlukla Akşam, Sabah ve Yeni Şafak'tan oluştuğu görülmüştür. Bu noktada yapılan tüm bu haber ajansı, gazete ve muhabir seçimleri, radyonun ifade ettiği "siyasi tarafsızlık" ile çelişki içindedir. Her tarafın sesine kulak verildiği ifade edilmesine rağmen yer verilen haberlerin büyük bir bölümünün hükümete yakın ajans ve gazetelerden oluşturulduğu görülmektedir. Aynı şekilde Denge Radyo'da haber bültenini hazırlayan ve sunan Elif Türkoğlu da kaynaklarını "Anadolu Ajansı'na, Dünya Bülteni'ne bakıyorum. İslah Haber var oraya bakıyorum. Hak Söz var genelde buralar" şeklinde ifade etmektedir. Benzer şekilde burada da kaynak olarak alınan haber siteleri İslamî çevreye ait sitelerdir.

Kendilerini dini radyo olarak tanımlamasa da İslam, bu radyolardaki programcılık anlayışına yön veren temel noktadır. İslam'ın temel çıkış noktası olması ve radyonun amacının "doğru" İslam'ı aktarmak olması, programların "öğretici" bir anlayışla yapılmasını beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan gerek kendilerini kültür radyosu olarak tanımlayan radyo yetkilileri, gerekse de programcılar radyoyu bir okul, kendilerini de bir öğretmen olarak görmektedir: "Ben her zaman radyoculuğu öğretmenlikle eş tutarım. Bana göre radyo da bir eğitim aracıdır ve basın yayın kuruluşları da böyledir. Asıl amacın bu olması gerekiyor." (24.02.2016 tarihinde Hedef Radyo programcıyla yapılan görüşme). İfade edilen bu öğretmen-öğrenci benzetmesi dini radyoların dinleyicileri ile kurdukları iletişimin önemli bir parçasıdır. Buna göre bu radyolarda dinleyiciler, bir şeyler öğrenmesi gereken ya da yanlış inançları düzeltilmesi gereken kişiler olarak görülmektedir. Bunu yapacak olan kişiler de bu konularda yetkin din adamları ve programcılardır. Dolayısıyla dini radyoların paternalist bir bakış açısı ile yayıncılığa yaklaştıklarını söyleyebiliriz.

Bu paternalist bakış açısı, dinleyicilerle ilişkilere de rengini vermektedir. Oysa dinleyicilerin katılımının ne kadar önemli olduğu ve nasıl sağlandığı sorusuna görüşmelerde verilen cevaplar ilk bakışta bunu gizlemektedir. Buna göre, dinleyicilerin programlara katılımının en önem verilen konulardan biri olduğu ifade edilmiş ve bu katılımın telefon, sosyal medya, radyoların internet siteleri üzerinden formlar yoluyla sağlandığının altı çizilmiştir. Aynı zamanda dinleyicilerin program dışında kendi sorunları ile ilgili sohbet etmek için radyoyu telefonla aradıkları ve ziyaret ettikleri de ifade edilmiştir. Dinleyicilerini radyoya çağıran, program kapsamında yemek düzenleyen ve tarihi geziler organize edilen Seyr FM, dinleyicilerin dertlerini dinleyen Radyo Denge'de görüldüğü gibi dini radyolar pek çok anaakım radyodan daha fazla dinleyiciyle iletişime açıktır. Dinleyiciler kendi sıkıntıları, dertleri ve sevinçlerini paylaşmak; programların yayın saatleri, kaldırılan programlar, yayın esnasında yapılan yanıflar konusunda uyarıda bulunmak ya da yayının beğenilen yönlerini takdir etmek için radyolara ulaşmakta ve bu değerlendirmeler de dikkate alınmaktadır. Ancak radyonun yayın politikasına uygun görülerek yayınlanan dini programlara yönelik eleştiriler, dinleyicinin din hakkında ehil olamayacağı anlayışı ile dikkate alınmamaktadır. İstek programları dışında dinleyicinin canlı yayınlara doğrudan telefonla bağlanma imkânı da bulunmamaktadır. Dinleyiciye karşı bu yaklaşım, hem dinin sorgulanamaz olduğu kabul edilen yapısı gereği, İslam

konusunda uzman kişiler –bu kişiler de kendi görüşlerini değil, “Allah’ın kelamını aktarmaktadır”- tarafından görüş bildirilebileceği inancına hem de paternalist bakış açısına uygun görünmektedir.

Sosyal medya ise dinleyiciler ile etkileşim açısından önemli bir araçtır. Radyo EN dışında tüm radyoların hem facebook hem twitter hesapları bulunmaktadır. Radyo EN ise yalnız facebook hesabına sahiptir ve programlarla ilgili paylaşım ve duyurularla hesabı aktif olarak kullanmaktadır. Özel FM, Gözyaşı FM, Hedef Radyo ve İsrâ FM ise her iki platformda da hesabı olmasına rağmen sosyal medya hesaplarını aktif olarak kullanmamaktadır. Lalegül FM, Özel FM, Seyr FM ve Radyo Ses’te ise teknik personel ya da programcılardan ayrı olarak bir sosyal medya uzmanı bulunmaktadır. Bunun dışındaki radyolarda sosyal medya hesapları, radyo yöneticileri ve teknik elemanlar tarafından herkese yöneticilik verilerek yürütülmektedir.

Sonuç

Radyo yayıncılığı kadar eski bir geçmişe sahip dini yayıncılık, Avrupa ve özellikle Amerika’da gelişmiş bir literatüre sahiptir. Oysa giderek dini yayıncılığın yaygınlaştığı ve hegemonik hale geldiği Türkiye’de bu konuda yapılan araştırmalar oldukça yetersizdir. Bu eksikliği gidermek amacındaki bir çaba olan bu araştırma ile dini radyo yayıncılığının Türkiye’deki görünümü ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan ilk dönem olarak adlandırılan tekel dönemindeki yayınlarla başlayan dini radyoculuk, deregülasyon ile yeni bir döneme girmiş ve giderek çok sayıda özel dini radyo ortaya çıkmıştır. AKP hükümeti ile birlikte de dini radyoların baskıdan uzak ve anaakım bir hal almaya başladığı yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Ankara, İstanbul ve Konya’daki radyolarla yapılan görüşmeler de hem bu radyoların hem de dönemin özelliklerini ortaya koymasından önemlidir. Bu görüşmeler sonucunda günümüzde dini radyoların sahipliğinin büyük oranda dini cemaat ve gruplar olduğu görülmektedir. Bu sahiplik yapısı, hem kendilerine bir meşruluk sağlarken hem de maddi kaynak oluşturmaktadır.

Ulusal yayın yapan sınırlı sayıdaki radyonun dışında teknik olarak sınırlı, maliyetlerin aşağıda tutulmaya çalışıldığı, büyük oranda gönüllülük esasıyla çalışan bu radyoların kendilerini nasıl tanımladıkları önemli bir konudur. Bu bakımdan radyoların büyük bir kısmının dini radyo adlandırmasına sıcak baktığı görülmüştür. Bu tanımlamayı kabul etmeyen radyolar ise gerek dini radyo adlandırmasının imlediği negatif düşünceler gerek sadece dinle ilgili değil kültür, eğlence gibi pek çok konuya ilişkin yayın yapmakla bunu gerekçelendirmektedir. Amaçları “milli ve manevi değerlere hizmet etmek” olan bu radyolar dinleyicilerine “doğru” dini anlatmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla bu bakış açısıyla din ve milli değerler de birbirine eşdeğer görülmekte, doğru olan ise yalnızca kendi İslam inançları hatta onun da Sünni yorumu olmaktadır. Fakat yayıncılar sahip oldukları bu bakış açısını sanki evrensel bir değermiş gibi ifade etmekte ve dolayısıyla da yayınladıkları ya da yayınlamadıkları programların birer ideolojik tercih meselesi olduğunu gözden kaçırmaktadır.

Bu konu, aynı zamanda programcılık anlayışlarını belirleyen en önemli noktalardan biri olmaktadır. Bunun yanı sıra siyasi yönden tarafsızlık ve diğer görüşlere saygılı olmak altı çizilen diğer unsurlardır. Yayın anlayışının önemli bir parçası olarak hedef kitle ise radyoların üzerinde çok fazla kafa yormadığı unsurlardan biridir. Çünkü radyoların büyük bir kısmı hedef kitlesini "herkes" olarak tanımlamakta ve yayın içerikleri ile sahip oldukları yayın ilkeleri nedeniyle çocuk, genç, yaşlı, kadın ya da erkek herkese uygun bir yayın yaptıklarını ifade etmektedir. Dini radyoların dinleyici segmentlerinin olmaması, yayınlarının herkese hitap ettiğini ifade etmeleri dinleyicinin isteklerini gözetten bir yayıncılık anlayışından ziyade tek yönlü, dinleyicisini pasif alıcılar olarak gören bir yayıncılık anlayışına da işaret etmektedir. Dini radyolara hakim olan ataerkil ve paternalist anlayış, hedef kitlenin belirlenmesinde dinleyiciyi ve taleplerini değil de kendi doğrularını temel almaları noktasında da karşımıza çıkmaktadır.

Büyük oranda radyonun ait olduğu cemaat ve grubun içindeki kişilerin programlar yapabildiği dini radyolarda programcılar yarı zamanlı olarak çalışmaktadır. Büyük bir kısmını din hocalarının oluşturduğu bu programcılar yanı sıra, haber, sağlık ve kadın programları için çalışan kadınlar da bulunmaktadır. Fakat çalışanların büyük bir kısmının erkek olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Dost FM dışında görüşme yapılan radyolardaki yöneticilerin hepsi erkektir. Bunun dışında kadınlar, dini radyolarda genellikle kadına özgü işler olarak değerlendirilen ev ve yemek işlerine dair programlar ile sağlık programlarını yürütmektedir. "Kadın programları" yapımı ya da sunumu dışında kadınlar, teknik alanda da kendisine yer bulamamaktadır. Görüşülen tüm radyolarda teknik elemanlar erkektir ve adı üstünde "teknik" olan bu işler, erkeklere özgülenmektedir. Tam zamanlı ve maaşlı olarak çalışan teknik elemanlara karşılık, programcılar yalnızca program saatlerinde orada bulunmakta ve ücret almamaktadır. Hatta bu konuda bir istisna olan Moral FM ulusal bir kanal olduğu için bazı programcılardan para talep etmektedir.

Yayın içerikleri bakımından söz radyoları olarak değerlendirilebilecek olan bu radyolar, kanunda yer alan reklam, sponsor, tele-alışveriş ve ürün yerleştirme gelirleri dışında ve hatta daha büyük oranda "kardeş" dergi, gazete ve ilişkili olunan vakıf tarafından maddi olarak desteklenmektedir. Bunun yanında çeşitli etkinlikler düzenleyerek dinleyicilerden bağış toplamak da yaratılan diğer bir kaynaktır. Reklam almayı kabul etmeyen iki dini radyonunsa gelirleri, yayınlarını nasıl devam ettirdiği bir soru işareti olarak kalmaktadır.

Etkileşim, radyo yöneticilerinin ve programcılarının önem verdiklerini dile getirdikleri bir konudur. Buna göre dinleyicilerin radyo ile iletişime geçmesi önünde dini radyolarda engel bulunmamakta hatta dinleyiciler dertlerini paylaşmak için yayının dışında da telefonla radyoya ulaşmakta ya da ziyarete gitmektedir. Programların yayın saatine ilişkin dinleyici önerileri, program konusuna yönelik istekler de dikkate alındığı söylenen noktalardır. Ancak dini radyolarda etkileşimin sadece bu başlıklarla sınırlı kaldığı görülmektedir. Oysa etkileşim, dinleyicinin sadece kendi sıkıntılarını anlattığı ya da sorularını sorduğu bir şey değil, aynı zamanda konuya ilişkin kendi

fikir ve eleştirilerini dile getirebildiği, programda yapılan yanlışlıkları düzeltbildiği, yatay bir düzlemde karşılıklı paylaşıma dayanan bir şeydir. Bu açıdan bakıldığında ise özellikle hoca sohbetleri olarak geçen programlarda hiyerarşik bir üslubun hâkim olduğu ve dinleyicilerin yalnızca soru sormak yoluyla programa katılabildiği görülmektedir. Bunun dışında dinleyici sadece müzik programlarında istek yapmak için telefon ya da sosyal medya ile yayına katılabilmektedir. Dolayısıyla dinin pek çok konusuna ilişkin, birden fazla yorum olmasına rağmen yalnızca radyonun ya da cemaatin uygun gördüğü ehil kişilerin sözlerine yer verilmesi ve diğer yorumların din dışı ilan edilmesi, etkileşim anlayışının sınırlılığını ortaya koymaktadır.

Erişilebilen radyoların sınırlılığı nedeniyle genellemek mümkün olmasa da araştırmaya katılan radyoların dolaylı ya da doğrudan dini radyo tanımlamasını kabul ettiklerini, benzer amaç ve yayın ilkelerinden hareket ettiklerini ve benzer hedef kitleye seslendiklerini söylemek mümkündür. Aynı yayın lisansına sahip radyoların kendi içlerinde teknik olanaklarının benzerlik gösterdiğini, teknik personel ve programcı ayırımının ortaklaştığını, hatta bu iki personel türüne ilişkin ücretlendirme ve çalışma planlarının her radyoda birbirine yakın olduğunu ifade edebiliriz. Yine dini radyoların dinleyicileri ile ilişkilerinde ve yayıncılık anlayışlarında benzerlik olduğunu söyleyebiliriz. Gündelik konularda etkileşime önem verilse de dinleyicinin bir öğrenci ya da doğru yola sevk edilmesi gereken bir çocuk gibi görüldüğü, hiyerarşik ve paternalist bir ilişki ve yayıncılık anlayışının radyoların geneline hâkim olduğunu iddia edebiliriz.

Kaynakça

- Ak, Z. (1992). Türkiye Radyolarında Dini Yayınlar. *Diyanet Dergisi*, 14, 21-22.
- Akdoğan, Y. (2004). *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*. İstanbul: Alfa.
- Azak, U. (2013). İslami Radyolar ve Türbanlı Spikerler. Nilüfer Göle, (Ed.), *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri içinde* (93-108). İstanbul: Metis.
- Cooper, M. ve Macaulay, K. (2015). Contemporary Christian Radio in Britain: A New Genre on the National Dial. *Radio Journal: International Studies in Broadcast and Audio Media*, 13(1-2), 75-87.
- Çakır, R. (2012). *Ayet ve Slogan: Türkiye’de İslami Oluşumlar*. İstanbul: Metis.
- Gibson, G.H. (1977). *Public Broadcasting: The Role of The Federal Government*. New York: Praeger.
- “Hangi tv hangi cemaatin?” Erişim tarihi: 06.09.2015. <https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/hangi-tv-hangi-cemaatin-h6743.html>.
- “Kapatılan televizyonlar ve gazeteler belli oldu!” Erişim tarihi: 07.10.2019. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/3-ajans-16-tv-45-gazete-23-radyo-kapatildi-40172869>.
- Kay, W.K. (2009). Pentecostalism and Religious Broadcasting. *Journal of Beliefs*

& Values: Studies in Religion & Education, 30(3), 245-254.

Kocabaşoğlu, U. (2010). Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna: TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri. İstanbul: İletişim.

Lochte, B. (2008). Christian Radio in a New Millenium. Journal of Radio & Audio Media, 15(1), 59-75.

Manaz, A. (2005). Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İslamcılık. Ankara: Ayraç.

Mert, N. (2005). Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 6 İslamcılık içinde (411-419). İstanbul: İletişim.

Nissim, G. (1991). The French Churches in Public Broadcasting. Peter Elvy (Ed.), Opportunities and Limitations in Religious Broadcasting içinde. UK: Centre for Theology and Public Issues.

“Radyo, Etkinliğini Artırıyor; Haftada 37 Milyon Kişi Radyo Dinliyor.” Erişim tarihi: 08.10.2019. <https://www.nielsen.com/tr/tr/insights/article/2019/radio-increasing-effectiveness-37-million-people-listen-to-radio/>

“Radyo ve Televizyon Kurum İstatistikleri.” Erişim tarihi: 25.05.2018 http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1038

Savran, S. (2014). İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç Savaşı. Neşecan Balkan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü (Ed.), Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP içinde (53-142). İstanbul: Yordam Kitap.

Schultze, Q. J. (1988). Evangelical Radio and The Rise of The Electronic Church: 1921-1948. Journal of Broadcasting & Electronic Media, 32(3), 289-306.

Şentürk, H. (2011). Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset: İslamcılık. İstanbul: Çıra.

“Televizyonumuz Yayın Hayatını Diyanet TV Olarak Sürdüreceğ.” Erişim 15 Ağustos 2018, <https://www.diyamet.tv/televizyonumuz-yayin-hayatini-diyamet-tv-olarak-surdurecek>.

Yaşar, M.E. (2004). Dergâhtan Parti’ye, Vakıf’tan Şirkete Bir Kimliğin Oluşumu ve Dönüşümü: İskenderpaşa. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 6 İslamcılık içinde (323-340). İstanbul: İletişim.

Yavuz, M. H. (2004). Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 6 İslamcılık içinde (264-294). İstanbul: İletişim.

“Yayıncılık Etik İlkeleri.” Erişim tarihi: 07.10.2019. <https://www.rtuk.gov.tr/yayin-ci-duzenlemeleri/3746/3908/yayincilik-etik-ilkeleri.html>.

Yücekök, A. (1971). Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı. Ankara: Sevinç Matbaası.